

UDK: 331.106 (497.6 Kreševo) “ 1781 “
 DOI: 10.51237/issn.2744-1172.2025.54.169
 Primljen: 29. 7. 2025.
 Prihvaćen: 29. 9. 2025.
 Izvorni naučni rad

Milo Jukić

Kreševo, Bosna i Hercegovina
 milo.malum@gmail.com

Jedan kmetsko-majstorski ugovor Franjevačkog samostana Kreševo iz 1781. godine

Sažetak: U radu se obrađuje Ugovor Franjevačkog samostana Kreševo i samostanskog kmeta Bonaventure (Bone) Kmetovića, zaključen 1781. godine. S obzirom na činjenicu da kmetstvo na Orijentu, pa tako ni u Osman-skom Carstvu, ne postoji, te da su odnosi gospodara (begova i aga, u ovom slučaju Samostana) s kmetovima bez izuzetka regulirani usmenim dogovorom, ovakvi ugovori su rijetki, ako je uopće sačuvan još neki, a ovaj je poseban i stoga što spomenuti samostanski kmet nije samo zemljoradnik, već i građevinski majstor. U Ugovoru se u osam članaka navode prava i dužnosti ugovornih strana, s time da se u jednom dijelu ispušta, budući da je podrazumijevajući u ondašnjem običajnom pravu.

Ključne riječi: Franjevački samostan Kreševo, ugovor, kmet, majstor

Abstract: The paper examines the contract between the Kreševo Franciscan Monastery and the monastery's serf Bonaventura (Bona) Kmetović, concluded in 1781. Given that serfdom did not exist as such in the Orient, including the Ottoman Empire, and that the relationships between landlords (beys and aghas, or in this case the Monastery) and serfs were, without exception, regulated by oral agreements, contracts of this kind are rare, if indeed any other has even been preserved. This one is particularly notable

because the mentioned monastic serf was not only a farmer but also a construction craftsman. The contract outlines the rights and obligations of the contracting parties in eight articles, with a part omitted as it was implied under the customary law of the time.

Keywords: Franciscan Monastery of Kreševo, contract, feudal serf, master builder

Uvod

U Arhivu Franjevačkog samostana Kreševo (dalje: AFSK) sačuvano je nekoliko zapisnika koji bacaju tračak svjetla na odnos Samostana prema svojim kmetovima. Svi su nastali tijekom 19. stoljeća,¹ ali ni u jednom nema detalja o odnosima dvije strane. Jedinu izuzetak, usto stariji od svih navedenih zapisnika, jest ugovor Samostana s kmetom Bonom Kmetovićem, sačinjen i potpisan 27. III. 1781. godine.² Ugovor je vjerojatno jedini takav u franjevačkim i ostalim arhivima u Bosni i Hercegovini, a sličan se teško može naći i u arhivima osmanske provenijencije, budući da kmetstvo kakvo nalazimo u Bosni na Orijentu, pa tako ni u Osmanskom Carstvu i njegovim zakonicima, institucionalno ne postoji.³ Poseban je i stoga što naglasak primarno nije na uobičajenom

¹ Tefer kmeti 1851 (AFSK, Fond: Gospodarsko-novčane knjige, kutija 45, signatura Gos. 9); Zapisnik dohodaka kmeti 1874 AFSK, Fond: Gospodarsko-novčane knjige, kutija 46, signatura Gos. 14); Zapisnik troškova na zgrade kmetke 1874 (AFSK, Fond: Gospodarsko-novčane knjige, kutija 46, signatura Gos. 14); Zapisnik kmetškoga i posievačkoga haka od 1894 (AFSK, Fond: Gospodarsko-novčane knjige, kutija 48, signatura Gos. 26).

² Ugovor je, na zasebnim listovima, neuvezan, naknadno umetnut u Tefer kmeti 1851.

³ Onodobni osmanski zakoni se, budući da kmetstvo na Orijentu ne postoji, gotovo uopće ne bave njime, pa ni odnosima između zemljoposjednika i kmeta, gotovo u potpunosti ga prepuštajući običajnom pravu i usmenom dogovoru. Dr. Čiro Truhelka, "Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni", separadni otisak iz Glasnika Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini" (1915), 80. Tek će tzv. Saferska naredba iz 1859. donekle definirati te odnose, ali i ona "priznaje tradicionalnom običaju odlučnu važnost pa mu se opire samo u toliko, u koliko je na evidentnu štetu kmeta a inače ga ostavlja na snazi." (Truhelka, "Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni", 85.).

Slična praksa vladala je i u nekima od susjednih država. Tako se u kmetskim ugovorima na Pelješcu (Dubrovačka Republika) odreda okvirno navodi "da se težak obvezuje na službu 'po običajima Pelješca', ili po običajima pojedine kontrate na Pelješcu, a ne određuje se podrobnije u čemu se ta služba sastoji i koliko dana godišnje traje." Frano Glavina,

kmetskom upravljanju zemljišnim parcelama, nego na majstorskim poslovima.

U ugovoru, pisanom krasopisom, narodnim jezikom s ponešto latinštine, u osam članaka su uglavnom navedene obveze Samostana, dok se konkretne obveze kmeta majstora Bone Kmetovića više navode kroz moguće izuzetke, što govori da je u ono doba, bez obzira na vrstu kmet-skih poslova, postojala općepoznata i općepriznata norma kmetovskih obveza, koja je gotovo bez izuzetka utanačivana usmenim dogovorom.

Ugovor potpisuje sedam članova samostanskog diskretorija,⁴ a Bono Kmetović, budući nepismen, stavlja znak križa.⁵ Ugovor je interni, zaključen “na vjeru”,⁶ dakle bez ovjere službenih organa ondašnje osmanske vlasti.⁷ Sklapa se, što je vidljivo u nekoliko članaka, dugoročno i u ime Samostana ga, većinom glasova, može promijeniti ili poništiti samo samostanski diskretorij.

Društveno-politički ambijent u Bosni u vrijeme potpisivanja ugovora ne odstupa znatnije od onog u prethodnom desetljeću. Nema većih ratnih sukoba u kojima bi sudjelovali stanovnici Bosanskog ejaleta, a stanje je razmjerno mirno s obzirom na to da nakon energične akcije Mehmed-paše Kukavice 1753. godine nema većih unutarnjih pobuna.⁸ Neposredno prije potpisivanja ugovora kreševski franjevci vode spor s mulinim čohadarom iz Sarajeva zbog križa ispred crkve, koji će završiti

“Kmet-ski odnosi na poluotoku Pelješcu u svjetlu jedne parnice iz 1741.”, *Arhivski vjesnik*, Vol. 21–22, No. 1 (1979), 404.

⁴ Diskretorij je savjetodavno tijelo gvardijana u franjevačkim samostanima, a 1781. činili su ga i ugovor potpisali: fra Filip Majić, fra Mato Mijić, fra Martin Nikolić, fra Josip Tomić, fra Andrija Rebić, gvardijan fra Anto Vrcić i fra Augustin Okić.

⁵ “I ja gorri immenovan Bono neznajuchi pisat činim +”.

⁶ “u viru od scta mi se podpisujemo”.

⁷ Među osmanskim dokumentima u Arhivu Franjevačkog samostana Kreševo nalazi se i nekoliko stotina kupoprodajnih ugovora, sklopljenih tijekom 18. i 19. stoljeća između Samostana i fizičkih osoba (katolika i muslimana). Svi su, bez ijednog izuzetka, ovjereni od nadležne institucije sudske vlasti (AFSK, Fond: Tursko-arapske isprave (Turcica), kutije 100/1 i 100/2, signature Tursko 1-9, nepaginirano).

⁸ Avdo Sućeska, “Bune seljaka Muslimana u Bosni u 17. i 18. stoljeću”, u: *Zbornik radova*, knjiga 1, ur. Danica Milić, Beograd: Istorijski institut u Beogradu, 1976, 200.

tako što gvardijan od mule “odmah bi u avst metnut; iz koga, dok se izbavi, dade 400 groša”, te pokušavaju riješiti nesuglasice s mostarskim pravoslavnim vladikom, koji višekratnim nastojanjima želi sebi položiti katoličke župe i župnike u Hercegovini, koje su inače potpadale pod nadležnost Kreševskog samostana.⁹

Posjednici zemljišnih parcela u Bosni toga doba uglavnom su gornji slojevi muslimanskog stanovništva, a obrađuju ih kmetovi, koji nad zemljišnim parcelama nemaju nikakvih vlasničkih prava. Posjednici ostvaruju pravo na naturalnu rentu, koja je različita od slučaja do slučaja; poznato je da su kmetovi u nekim slučajevima spahiji i čitluk-sahibiji morali davati do trećine, četvrtine ili petine, dok su u nekim drugim slučajevima davali i polovinu ukupnih prihoda.¹⁰ Ostatak stanovništva uglavnom čine slobodni seljaci i zanatlije.

Kreševo zbog svojih klimatskih i reljefnih karakteristika nikad, pa ni u vrijeme potpisivanja ugovora, ne predstavlja dominantno zemljoradničko područje; značajan udio u ukupnom broju stanovništva čine zanatlije, poglavito kovači i rudari. Čitavo Kreševo tada je bilo jedna velika kovačnica, pa ga neki nazivaju “Bosanski Ruhr”, a u malim kovačkim pogonima izrađuju se konjske ploče, čavli, brave, noževi, mlinovi za mljevenje kave, male lovačke puške i drugo,¹¹ pa čak, i to upravo u drugoj polovici 18. stoljeća, i tako precizne izrađevine kao što su medicinske sprave.¹² U epidemiji kuge 1768., 13 godina prije potpisivanja ugovora, umrlo je 628 katolika¹³ (podaci za muslimane nisu poznati),

⁹ Marijan Bogdanović, *Ljetopis kreševskoga samostana* (Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2003), 207, 208.

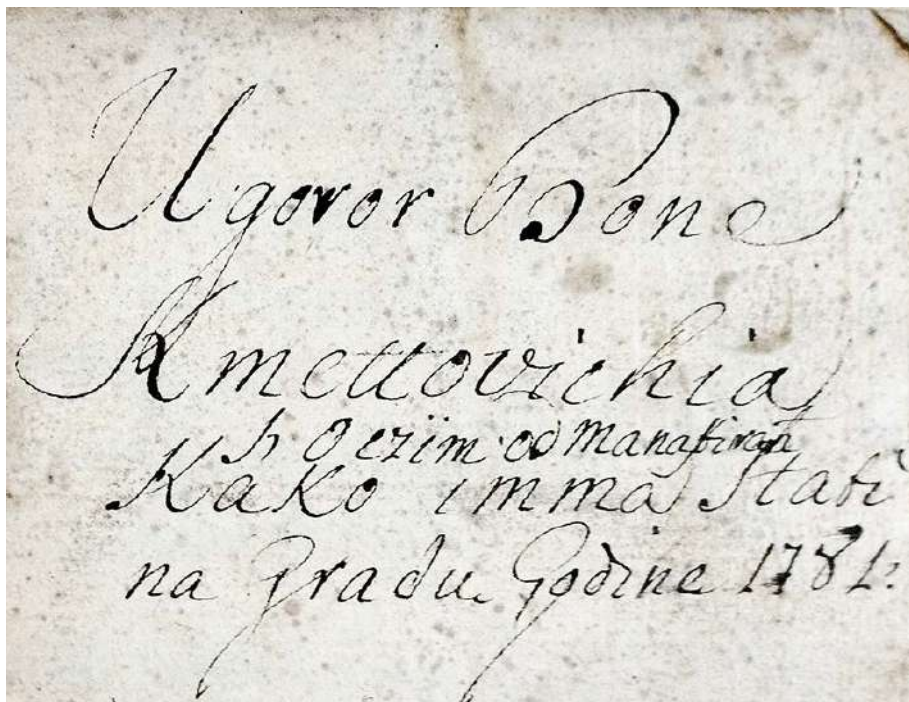
¹⁰ Dr. Avdo Sućeska, *Istorija države i prava naroda SFRJ* (Sarajevo: Svjetlost, 1985), 70, 73.

¹¹ Vladimir Dumbović, “Značenje Kreševa u metalurškoj proizvodnji stare Bosne (Historijsko-geografski prikaz)”, Radovi sa simpozijuma “Rudarstvo i metalurgija BiH od prahistorije do početka XX vijeka” (Zenica: Muzej grada Zenice, 1999), 408.

¹² Hamdija Kreševljaković i Hamdija Kapidžić, *Vojno-geografski opis Bosne pred Dubički rat od 1785. godine* (Sarajevo: Naučno društvo BiH, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 5, 1957), 87.

¹³ Milo Jukić, “Popis umrlih od kuge u župi Kreševo 1768. godine”, *Bosna franciscana*, 25 (Sarajevo: Franjevačka teologija, 2006), 308.

što je sasvim sigurno ostavilo posljedice ne samo na brojnost stanovništva nego i na raspoloživost radno aktivnog stanovništva.

Naslov na ovitku ugovora

Samostan i kmetovi potkraj 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća

Prema jednom zemljišnom inventaru fra Andrije Kujundžića,¹⁴ Samostan je nekoliko desetljeća nakon sklapanja ugovora imao brojne zemljišne i druge posjede, a četiri se, na Gradu,¹⁵ Orašku,¹⁶ Ravnama¹⁷ i Lopati¹⁸, prema spomenutom ugovoru, daju na upravljanje kmetu Boni Kmetoviću i njegovoj obitelji, koja je očito i prije upravljala spomenutim posjedima.¹⁹ Nekad u godinama prije sklapanja ugovora očito je došlo do poremećaja u odnosima između Samostana i Kmetovića, a na takvu mogućnost ukazuje naknadno dodana bilješka u ljetopisu fra Marijana Bogdanovića za 1780. godinu, u kojoj je Bono Kmetović okrivljen da je ukrao samostanske novce.²⁰ Iz sačuvanih zapisa ne znamo ni je li Kmetović doista ukrao zlatnike, ali je sumnja vrlo vjerojatno bila toliko jaka

¹⁴ Adnotatio rerum immobilium huius conventus S. Catharinae virginis et martyris de Kreshevo, facta per P. Andream Kujunxich de Kreshevo, anno 1829., nepaginirano (AFSK, Fond: Gospodarsko-novčane knjige, kutija 43, signatura Gos. 4).

¹⁵ Samostansko imanje blizu ruševina srednjovjekovnog Kreševa na kojem su kreševski franjevci imali kuću, u koju se dio bratstva sklonio nakon izgorenja Samostana 1765. godine. Uz kuću su, shvaćajući da su šanse za skoro dobivanje dozvole za gradnju samostana vrlo male, sagradili krušnu peć i cisternu za kišnicu. O tome u: M. Bogdanović, *Ljetopis kreševskoga samostana*, 60, 64, 68–70, 117. Oko te kuće razvilo se manje naselje, koje je postojalo do osamdesetih godina prošlog stoljeća, a danas je bez stanovnika. Neki put je Grad tretiran kao posebno naselje, a nekad je pribrajan Vrancima ili Kreševu.

¹⁶ Zaravan iznad sela Vrancu.

¹⁷ Sklop zemljišnih parcela blizu sela Vrancu, neko vrijeme vranački zaselak, danas bez stanovnika. Može se pretpostaviti da je Kmetović dobio dio imanja u Ravnama, budući da je u Bogdanovićevom ljetopisu navedeno (Bogdanović, *Ljetopis kreševskoga samostana*, 199) da je u studenom 1775. za kmeta u Ravnama postavljen Dujam Ramljak, "prija se s njim pogodio, što i mi njemu, i on nama ima davat".

¹⁸ Planina iznad Kreševa.

¹⁹ Potvrđuje to i podatak da je u obitelji Mate Kmetovića u Vrancima (vjerojatno na Gradu, koji tad nije bio naveden kao posebno naselje), u epidemiji kuge 1765. godine umrlo osmero članova obitelji. Jukić, "Popis umrlih od kuge u župi Kreševo 1765. godine", 313.

²⁰ Prvotno je za krađu 52 zlatnika, sakrivenih u magazuu na Gradu nakon izgorenja Samostana, osumnjičen zavjetovani laik fra Julijan iz Konavala, ali zlatnici kod njega nisu nađeni. O tome Bogdanović detaljno izvještava u vrijeme kad se krađa dogodila, 1766. U naknadnoj bilješci, drugim rukopisom unesenoj uz Bogdanovićev zapis 1780. (Bogdanović je umro 1772.), skinuta je sumnja s fra Julijana, a za krađu je okrivljen Bono Kmetović. Iako se u zapisu navodi da je o tome nešto više zabilježeno u dijelu ljetopisa za 1780., tamo nema spomena ovog slučaja. Bogdanović, *Ljetopis kreševskoga samostana*, 69, 70.

da je dokazivanje krivnje ili nevinosti potrajalo te da je za to vrijeme Kmetović udaljen s posjeda. Potvrđuje to i članak 8. ugovora, u kome se naglašava kako nitko od samostanske obitelji, *cujus cumque Sit gradua et conditionis*,²¹ ne smije bilo što od prošlih dešavanja predbacivati Kmetoviću ili njegovoj obitelji, niti Bono i članovi njegove obitelji i s kim smiju raspravljati o tim dešavanjima, odnosno da nitko od dvije strane ne smije biti "*disturbatores pacis*".²²

Najstariji sačuvani zapisnik samostanskih kmetova datira iz 1851. godine. Samostan je tada na kreševskom području imao kmetove na Imamovini i Okićevini u Kojcini,²³ u već spomenutom vranačkom zaseoku Ravne, te u selu Komari, 4 km od Kreševa prema Kiseljaku, kao i u dvama vinogradima u Neretvi.²⁴ Na spomenutim parcelama, možda i na još kojoj, fratri su imali kuće i štale. Ostalim samostanskim zemljišnim parcelama, a 1829. ih je bilo više od 50,²⁵ franjevci vjerojatno izravno upravljaju, dajući ih u kratkoročni ili dugoročni zakup za oranje ili košenje ili ih sami obrađuju. Kmetovići se u zapisniku iz 1851. ne navode, kao, iz nepoznatog razloga, ni Grad, iako je cijelo vrijeme u samostanskom vlasništvu. Evidencija za Grad se vodi tek od 1861., kada je kmet na tamošnjem posjedu Nikola Kozina.²⁶

Kroz cijelo 19. stoljeće Samostan kupuje zemljišne parcele, ponajviše upravo oko samostana i crkve, s namjerom da stvori neku vrstu zemljišnog "prstena", kako zbog izglednih i čestih sporova ne bi graničio s muslimanskim vlasnicima,²⁷ ali i u široj okolini užeg samostanskog područja, sve do Pirina na istoku i Deževica na zapadu. Na te parcele

²¹ Bez obzira na njegov stupanj i položaj.

²² Remetitelj mira.

²³ Selo udaljeno 3 km od Kreševa prema planini Inač.

²⁴ Tefter kmetski 1851. Tefter obuhvaća razdoblje od 1851. do 1874. godine.

²⁵ Adnotatio rerum immobilium huius conventus S. Catharinae virginis et martyris de Kreševu...

²⁶ Isto, 74.

²⁷ Fra Stjepan Buljan, *Povijesne crtice Kreševa i Franjevačkog samostana 1897.-1997.* (Kiseljak: HKD Napredak Podružnica Kiseljak, 1997), 49.

postavlja kmetove, uglavnom bezemljaše doseljene iz Hercegovine, što je vidljivo iz gore navedenih zapisnika. Najveći broj parcela bit će oduzet Samostanu u agrarnim reformama Kraljevine SHS i FNRJ,²⁸ pa će tako i parcele na Gradu, višestoljetno vlasništvo Samostana, nakon 1921. pripasti kmetovskim obiteljima koje su ih u to doba obrađivale.

O prezimenu Kmetović

Prezime Kmetović očito je nastalo po dugogodišnjem, vjerojatno višedesetljetnom statusu određene obitelji. U Dragičevićevom popisu iz 1742. godine jedna obitelj Kmetović zabilježena je u Selakovićima iznad Fojnice, a još jedna u Vodičevu kod Kupresa.²⁹ I fojnički Kmetovići, starinom Frankovići, doseljeni iz Rame, bili su samostanski kmetovi u Selakovićima, selu smještenom iznad fojničkog samostana.³⁰

Prezime se na kreševskom području, osim već spomenutog popisa umrlih od kuge, prvi put navodi u popisu fra Marijana Bogdanovića (1768.) na Gradu, i to sedmočlana obitelj istog ovog Bonaventure Kmetovića s četiri odrasla, krizmana člana i troje djece.³¹ Po prebivalištu na Gradu imaju nadimke Građanović, Gradačić, Građanić i Građanin, a prvi se također navodi u Bogdanovićevom popisu, koji u Kreševu bilježi tročlanu obitelj Ane Građanović.³² Da su Građanovići i Kmetovići isti rod, prvi put je vidljivo iz zabilješke u matici krštenih za 1801. godinu, kad su kao roditelji krštenika Ivana navedeni Augustin Građanović vulgo Kmetović s Grada i Manda rođ. Čičić iz Crkvenjaka. Dvadesetak go-

²⁸ Opširnije o tome u: Agrar – samostanski zemljišni posjed do oduzimanja 1924. i 1946., 1. i 2 (AFSK, Fond: Razni manji predmeti samostana i župe, kutija 105/1, signatura Pred. SŽ 3 i 4) i Agrarna reforma (Kreševo, Kiseljak, Banbrdo) (AFSK, Fond: Razni manji predmeti samostana i župe, kutija 108/4, signatura Pred. SŽ 25).

²⁹ Dr. Luka Đaković, *Prilozi za demografsku i onomastičku građu BiH*, I (Sarajevo: ANUBiH, knjiga XXIII, 1979), 159, 190.

³⁰ Milo Jukić, *Katolički rodovi župe Fojnica 1742.-1992.* (Kreševo: Klepsidra, 2017), 89.

³¹ Dr. fra Andrija Nikić, *Povijesna zrnca* (Mostar: Franjevačka knjižnica i arhiv u Mostaru, 2000), 206.

³² Isto, 201.

dina prije toga, 1769., krštena je Ursula, kći Nikole Gradačića i Ivke, rođ. Kulišević, a nekoliko dana kasnije Lucija, kći Ivana Gradačića i Anđe, rođ. Matešić. Usporedbom s drugim zapisima u maticama vidljivo je da se radi o Nikoli, odnosno Ivanu Kmetoviću. U inačici Građanić prezime se spominje i u Vrancima 1779. godine, kad je kršten Ivan Građanić, sin spomenutih Nikole i Ivke, rođ. Kulišić. Iste godine krštena kuma Ivki Malčević bila je Anđa Građanović iz Kreševa, što govori da ih je cijelo vrijeme bilo i u Kreševu.³³ I Bogdanović u *Ljetopisu* spominje da je 1771. godine umrla Anđa Građanin,³⁴ a nastavljajući njegova ljetopisa u siječnju 1797. godine spominje izvjesnog fra Bonu Kmetovića,³⁵ sasvim sigurno srodnika kmeta Bone Kmetovića. Fojnički Kmetovići imali su, pak, fra Ivana, autora jednog zapisnika iz 1741. godine,³⁶ fra Matu (Matiju),³⁷ umrlog 28. XII. 1756.³⁸ te fra Tadiju, umrlog 24. XI. 1844.³⁹

Kmetovića odavno ni u jednoj od navedenih prezimskih inačica nema na kreševskom području, mada nije isključeno da su to današnji Gracići, nastanjeni u Kreševu.

³³ Opširnije o Kmetovićima u: Milo Jukić, *Katolički rodovi župa Kreševa*, Banbrdo – Lepenica, Kiseljak i Deževica 1742.-1992. godine, I (Kreševa: Klepsidra, 2015), 198, 199.

³⁴ Bogdanović, *Ljetopis kreševskoga samostana*, 171.

³⁵ Bogdanović, *Ljetopis kreševskoga samostana*, 224.

³⁶ Liber in quo adnotantur sacra adventia tempore P. Ioannis Cmetovich, Gni huius Contus S. Spus Foinicae. Nikola Lašvanin, *Ljetopis* (Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2003), 6.

³⁷ Lašvanin, 221.

³⁸ Podatke je 2016. godine prikupio tadašnji gvardijan fra Nikica Vujica. Popis pokojnih fratarata (mjesto smrti Fojnica; ukupno 207; Fratri (boldirana slova) pokopanih na Karauši (ukupno 43) (pristup ostvaren: 16. IV. 2025, <https://www.fojnica-samostan.com/novo/index.php/zupa-brestovsko/21-razno/210-popis-fratarata-kojima-je-mjesto-smrti-upisano-fojnica-ukupno-207-fratarata-fratri-boldirana-slova-pokopani-na-karausi-43>).

³⁹ je isti fra Mato Kmetović čiji izbor za (privremenog) gvardijana Franjevačkog samostana u Vukovaru (1736.), izbor za gvardijana u Franjevačkom samostanu Velika (1739.) te gvardijansku službu u Sutjesci (1740.) i Fojnici (1741.) bilježi Benić. Bono Benić, *Ljetopis sutješkoga samostana* (Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2003), 136, 148, 150, 157.

³⁹ <https://www.fojnica-samostan.com/novo/index.php/zupa-brestovsko/21-razno/210-popis-fratarata-kojima-je-mjesto-smrti-upisano-fojnica-ukupno-207-fratarata-fratri-boldirana-slova-pokopani-na-karausi-43>

Obveze Samostana i kmeta u ugovoru iz 1781.

Dokument je naslovljen kao “Ugovor Bone Kmettovichia s oczim od manastirah kako imma stati na Gradu godine 1781.”, a započinje ustaljenom formulom “*In Dei Nomine. Amen*”.

Već iz svojevrzne preambule ugovora, prije prvog članka, vidljivo je da je Bono Kmetović već bio kmet na Gradu (“...zaradi Bone Kmettovichia i gniegove familie, koja se opet vrachia na Grad za kmetta, illiti kuchianina”), što se potvrđuje i u prvom članku (Parvi ugovor), gdje se nakon nabrojavanja posjeda koji se Kmetoviću daju na staranje dodaje da njima ima upravljati “...kako su i dosada činili gniegovi starih...”.

Prva strana ugovora

Druga i treća strana ugovora

U prvom članku ugovora se, kao temelj svega ostalog, navodi da će Kmetović i njegova obitelj povjerenim imanjinama upravljati zajedno s gvardijanom,⁴⁰ gdje se bez sumnje misli na to da će Kmetović ispunjavati gvardijanove naloge. Tomu u prilog govori i članak 2, u kome se navodi da “Zaradi gori rečenoga gniegova poslua i sluxbe imma se davat gniemu i gniegovoj familii sva rana iz Manastira, to jest, kruh, sol, maslo, sir, meso, menestra, zejten, i ostalo kako se more raniti gliuski i poscteno.” O Božiću, za poklade, na Uskrs i na Duhove Kmetović “za immati kruha

⁴⁰ Tadašnji gvardijan fra Anto Vrcić rođen je 1736. godine u selu Ljetovik, iznad Brnjaka (danas župa Banbrdo – Lepenica). Gvardijansku službu obavljao je od 1780. do 1783. godine, nakon čega je do 1786. bio i definitor Provincije. Umro je u Posušju, gdje je bio župnikom, 23. VIII. 1792. u 56. godini. Pokopan je na posuškom groblju Ričina. Na Brnjacima je, pored filijalne crkve, zajedno sa subračom iz tog kraja fra Dominikom Vrcićem i fra Ilijom Grbavcem te Grbavčevim ocem Ilijom, dobio i prigodan spomenik. Milo Jukić, Brnjaci (Kiseljak: Župa Kiseljak, 2019), 146, 157.

psceničnoga” može uzeti s guvna šinik⁴¹ pšenice, dok mu je gvardijan uz poklade dužan osigurati deset oka vina, a uz ostala tri spomenuta blagdana po šest oka vina i po bocu rakije. Kad Kmetović radi nešto u samostanu i oko samostana, *“imma se raniti ovd i kako je i dosada bilo”*.

Osim toga, Kmetoviću će Samostan *“za najam, illi plachiu”* godišnje davati 30 groša *“i s ovim jasprama imma on sebe odievat, i svoju familuu, a iz begluka⁴² neka im igju opanci”*, dok će *“arač”,* tj. porez plaćati Samostan. Odjeća nije dio pogodbe, nego *“zaradi partenine neka se misli gniegova xenna za odievat svoju familuu, zaradi toga more siati laan na nascoj zemgli gdioj drago za svoju kuchiu”*.

O Kmetovićevim obvezama rečeno je vrlo malo. Tek se u prvom članku kaže kako *“imma sluxiti manastir u majstorluku, i u svemu ostalomu scto mu gvardian zapovidi, et in illius absentia vechil”*.⁴³ To nas navodi na pomisao da je Kmetović vjerojatno bio *“dunder”*, kako je narod nazivao majstore koji su znali raditi s kamenom, drvetom i drugim potrebnim materijalima, odnosno zidati, popravljati i održavati kuće, štale i druge gospodarske objekte. Na to ukazuje i članak 4, u kome se dvije strane sporazumijevaju da *“ako bi paak rečeni Bono za potribu, illi s muraselom⁴⁴ ottisco načignati, illi sctogod raditi u kakvu majdanu neka onna*

⁴¹ Mjera za žito (oko 80 oka).

⁴² Pod terminom *begluk* misli se na veliki posjed, koji, ili jedan njegov dio, koriste kmetovi. Todor Kruševac, “Bosanski agrar posle 1918. godine”, Sarajevo: Pregled, br. 59 (1928), 295.

⁴³ U odsutnosti s njegovim zastupnikom.

⁴⁴ *Murasela* je u osnovnom značenju pismeno ovlaštenje u muslimanskoj vjerskoj zajednici, ali je u vrijeme sklapanja ugovora spomenuti izraz imao, barem za franjevece, mnogo šire značenje, najčešće u smislu dozvole. Kao ilustracija ove tvrdnje mogu poslužiti latinični sažeci na brojnim osmanskim dokumentima u Arhivu Franjevačkog samostana Kreševo, primjerice: Murasela Omer-efendije da se može moliti za nekog iz Samokova (1773.), Murasela od kadije da fratar moli Boga nad čeljadetom u Konjicu (1776.), Murasela da se dovede fra Domin Paveša kao budala; kad je pobigo iz manastira na 23. Marca 1784., Murasela da možemo slobodno Boga moliti nad rišćanicom bolnom (1792.), Murasela da f. Tomo može ličit Baliju (1794.), Murasela da se moli Boga nad Turčinom u Konjicu (1796.) itd., a franjevci će dozvole nazivati muraselama i u 19. stoljeću: Murasela da se ukopa Luka Vidović na 2. siečnja (1804.), Murasela porad šenluka i rođenja 1822., Murasela za Stjepana Struku koi je ubien na 11. Kollovoza 1825.” itd. Svi navedeni dokumenti

*nadnicza gniegove igiu u intratu*⁴⁵ *od Manastira*". To bi značilo i da gvardijan, kad procijeni da je to korisno za Samostan ili kad kmet nema nužnih poslova na samostanskim imanjima, može "iznajmiti" Kmetovića trećoj osobi. U nastavku istog članka dodaje se da ono što Kmetović obzimu (zimi, u smislu "izvan sezone") i nemajući posla (misli se na zaduženja Samostana koja se odnose na njega) "*bude načignati na Gradu, neka je onno gniegovo*", s time da "*neima nikada kretati u japiu*⁴⁶, *koja je usječna, illi odregiena za Manastira*".⁴⁷ Da je Kmetović bio vrlo vješt majstor, potvrđuje i Bogdanović, bilježeći da je, zajedno s Petrom Dembićem iz

u: Turske isprave 3 (AFSK, Fond: Tursko-arapske isprave (Turcica), kutija 100/1, Tursko 3, nepaginirano).

Muraselama su franjevci, uz ostalo, nazivali i naredbe vlasti. U ovom slučaju vjerojatno se misli na naredbe vlasti kojima su kršćani, poglavito majstori svake vrste, bili dužni sudjelovati u izgradnji i obnovi tvrđava bez obzira na udaljenost, za što su u nekim slučajevima dobivali i određenu novčanu naknadu. Poznato je da su takvi radovi 1781. obavljani na tvrđavama u Gradišci i Počitelju, a vjerojatno 1782. na tvrđavi u Dubici. (Dijana Pinjuh, Hercegovački sandžak u obnovi i izgradnji tvrđava u Bosanskom ejaletu u 18. stoljeću, izlaganje na međunarodnom znanstvenom skupu "Fortifikacije i vojne komunikacije na tlu Bosne i Hercegovine od antike do 1918. godine", održanom u Mostaru 7. i 8. VI. 2024.). Razlozi za to sasvim sigurno leže u za Osmanlije nepovoljnom ishodu Rusko-turskog rata (1768.-1774.), završenim Kučuk-kajnardžijskim mirom, tijekom kojeg je osmanska vojska doživjela niz poraza, pa je Porta "kao gubitnik na frontovima počela razmišljati o društvenim, pravnim, ekonomskim i kao glavni razlog poraza posebno vojnim reformama. Ahmed Akgündüz i Said Öztürk, Nepoznata Osmanska država kroz sedam stoljeća (Sarajevo: Dobra knjiga, 2016), 342. Mimo toga, vlast svake godine, čak i u posljednjim desetljećima osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini, pogotovo u jeku poljskih radova, "tjera kmetove da za izgradnju javnih zgrada, tvrđava, telegrafa, putova, nasipa, mostova itd. kopaju kamenje, pijesak i ilovaču, da pale krečane, da sijeku grede i japiju, i da drugi materijal pripravljaaju, i da to iz udaljenih planina na svom podvozu a bez ikakve plaće, na određeno mjesto donesu." Bonifac Badrov, "Fra Lovro Karaula" (u: Biografije bosanskih franjevac, ur. Marko Karamatić, Synopsis, Sarajevo – Zagreb, 2015, 667.

⁴⁵ Intrata (lat.) – ulaz; misli se na samostansku blagajnu.

⁴⁶ Drvna građa.

⁴⁷ Poznato je da su kmetovi uglavnom živjeli u lošim kućama, koje bi u nekim slučajevima znali razmontirati i razmjerno lako, bez sumnje uz odobrenje gospodara (bega, age, spahije, u ovom slučaju Samostana), prenijeti na drugu parcelu. Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine* (Sarajevo: Institut "Ibn Sina", 2005), 113. Moguće je da u ovdje obrađenom ugovoru Bono Kmetović, kao vješt majstor, dobiva privilegiju da u slučaju napuštanja samostanskog imanja ("neka je ono gniegovo") može prenijeti i kuću koju eventualno izgradi.

Fojnice, “postavljen predvodnikom svih drugih (majstora)” u radovima na obnovi samostana 1767. godine.⁴⁸

Ugovor se očito sklapa dugoročno, čim se u članku 5 određuje da gvardijan Kmetoviću, kad dođe vrijeme za ženidbu njegova sina,⁴⁹ “*imma mu pomochi poloviczu harča*”, tj. snositi polovicu troška, te da se Kmetoviću “*imma (...) grobnicza datti mukte*”, tj. besplatno, gdje se bez sumnje misli na grobnicu u crkvenom podu, koju su u ono doba mogle priuštiti samo bogatije obitelji i što je predstavljalo posebnu čast.⁵⁰ Na dugoročnost ukazuje i završni dio članka 7, u kome se navodi da je Kmetović, ako želi napustiti imanje, “*imma tho kazati gvardianu i Discretoriu pria na scest misseczi*”.

Iako je primarno njegovo majstorsko znanje, Kmetović se, dakako, bavi i zemljoradnjom, što je u ono doba bilo nužno, makar i samo za vlastite potrebe. U tome ima izvjesnu autonomiju, pa, ali opet u dogovoru s gvardijanom, treba (članak 6) “*upravgliati i raditi oko zemgliah, koliko da je on Gospodar: to jest kudda on otio i gvardian mettati thor, siati psceniczu, i ostalah xitta, kositi, kupiti, pglietti, xetti i vrrchi i ostalo*”, i to tako da se nitko od fratarā, osim gvardijana, nema pravo “*mettati i stavgliati modo imperatore*” “*u gniegove posle*”, odnosno zapovijedati mu. “*Ako bi paak koi od koi (od) otacza od manastira ottio kakvu mutatio činiti od gnivah i od siagna da sse neima posluszat brez consenza majoris partis Discretorii, u koi Congrese ima uliziti i gori rečeni Bono*”, završava članak 6.

⁴⁸ Bogdanović, *Ljetopis kreševskoga samostana*, 87.

⁴⁹ Josip Kmetović, sin Bonaventure (Bone) i njegove zakonite žene Anđe, rođ. Marijanović s Bukve, kršten je po fra Juri Mareševiću 27. II. 1775. Liber baptizatorum post consummatum conventum Cresseviensem igne, die 7. Aprilis anni 1765. AFSK, Fond: Matice krštenih župe Kreševo i kapelanije Neretvica, kutija 2, signature Mat. Krš. 1, str. 188. U vrijeme potpisivanja ugovora imao je četiri godine.

⁵⁰ Augustin Kristić, *Građanski život Kreševa* (Sarajevo: Bosanska pošta, 1939), 39, 40.

Zaključak

Ugovor zaključen između Franjevačkog samostana Kreševo i samostanskog kmeta Bone Kmetovića predstavlja, u nedostatku drugih sličnih isprava iz tog doba, primjer posjedničko-kmetovskih odnosa. Osim majstorskih poslova, koje će Bono Kmetović obavljati prema trenutnom stanju i potrebama, a po određenju aktualnog gvardijana, u osam članaka navedeni su svi ostali bitni detalji: godišnja plaća, prehrana kmeta i njegove obitelji te pribavljanje odjeće i obuće za njih, plaćanje poreza, upravljanje zemljišnim parcelama, prihodovanje u slučaju kmetovog rada za treću osobu ili organe vlasti, uvjeti možebitne gradnje objekata na posjedu za vlastite potrebe, a na kraju čak i postupak u slučaju raskida ugovora uzrokovanog nezadovoljstvom jedne od strana.

Ako, međutim, znamo praktične primjere posjedničko-kmetovskih odnosa iz tog doba, a u literaturi ih je prezentiramo mnogo i iz njih je vidljivo stalno i uporno nastojanje posjednika da od kmeta izvuče što veću materijalnu korist, ugovor ipak ne može poslužiti kao ogledni obrazac spomenutog odnosa. Budući da je u ovom slučaju posjednik franjevački samostan, a kmet ne samo zemljoradnik već i majstor, motivi ne mogu biti isti kao kad je posjednik beg ili aga; samostan dovođenjem bezemljaša na svoje zemljišne posjede želi, uz ostalo, korektnim odnosom ojačati katolički element na svom području, u čemu im vrijedan majstor itekako može biti od pomoći, dok beg, odnosno aga nemaju takvih motiva i jedino bitno im je povećati vlastiti dohodak, bez obzira na to jesu li njegovi kmetovi kršćani, hrišćani ili muslimani. Ta korektnost se u ovom slučaju, naslanjajući se na skrb za katolički element, ispoljava kroz određene povlastice (naknada troška u slučaju ženidbe kmetovog sina i besplatna grobnica u crkvi) te poticajne darove vezane za obilježavanje Božića, Uskrsa, Duhova i poklada.

Ugovor potpisuju svi članovi samostanskog diskretorija i ne može biti raskinut čak ni voljom samog gvardijana, nego isključivo većinom glasova diskreta, što govori o tome da se u nekim slučajevima

suspendira vertikalna hijerarhijska linija zapovijedanja u korist izvjesne demokratičnosti franjevačkog bratstva unutar pojedinog samostana, dok neovjeravanje ugovora kod mjesne vlasti, za razliku od brojnih bez ijedne iznimke ovjerenih kupoprodajnih ugovora Samostana, daje naslutiti nepovjerenje prema toj vlasti. Ne možemo znati kako bi vlast reagirala na ugovor u slučaju njegovog nepoštovanja jedne od strana i bi li od njega za oštećenu stranu bilo ikakve koristi.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Neobjavljeni izvori

- Arhiv Franjevačkog samostana Kreševo (AFSK):
 - Agrarna reforma (Kreševo, Kiseljak, Banbrdo) (Fond: Razni manji predmeti samostana i župe, kutija 108/4, signatura Pred. SŽ 25)
 - Agrar – samostanski zemljišni posjed do oduzimanja 1924. i 1946., 1. i 2 (Fond: Razni manji predmeti samostana i župe, kutija 105/1, signatura Pred. SŽ 3 i 4)
 - Adnotatio rerum immobilium huius conventus S. Catharinae virginis et martyris de Kreshevo, facta per P. Andream Kujunxich de Kreshevo, anno 1829. (Fond: Gospodarsko-novčane knjige, kutija 43, signatura Gos. 4)
 - Liber baptizatorum post consumatum conventum Cresseviensem igne, die 7. Aprilis anni 1765. (Fond Matice krštenih župe Kreševo i kapelanije Neretvica, kutija 2, signature Mat. Krš. 1)
 - Tefter kmetski 1851 (Fond: Gospodarsko-novčane knjige, kutija 45, signatura Gos. 9)
 - Turske isprave 1-9 (Fond: Tursko-arapske isprave (Turcica), kutija 100/1, signature Tursko 1-9)
 - Zapisnik dohodaka kmetski 1874 (Fond: Gospodarsko-novčane knjige, kutija 46, signatura Gos. 14)

- Zapisnik kmetskoga i posievačkoga haka od 1894 (Fond: Gospodarsko-novčane knjige, kutija 48, signatura Gos. 26)
- Zapisnik troškovah na zgrade kmetske 1874 (Fond: Gospodarsko-novčane knjige, kutija 46, signatura Gos. 14)

LITERATURA

Knjige

- Akgündüz, Ahmed i Öztürk, Said, *Nepoznata Osmanska država kroz sedam stoljeća*, Sarajevo: Dobra knjiga, 2016.
- Benić, Bono. *Ljetopis sutješkoga samostana*, Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2003.
- Bogdanović, Marijan. *Ljetopis kreševskoga samostana*, Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2003.
- Buljan, Fra Stjepan. *Povijesne crtice Kreševa i Franjevačkog samostana 1897.-1997.*, Kiseljak: HKD Napredak – Podružnica Kiseljak, 1997.
- Đaković, dr. Luka, *Prilozi za demografsku i onomastičku građu BiH*, I, Sarajevo: ANUBiH, knjiga XXIII, 1979.
- Jukić, Milo. *Brnjaci*, Kiseljak: Župa Kiseljak, 2019.
- Jukić, Milo. *Katolički rodovi župe Fojnica 1742.-1992.*, Kreševo: Klepsidra, 2017.
- Jukić, Milo. *Katolički rodovi župa Kreševo, Banbrdo – Lepenica, Kiseljak i Deževica 1742.-1992. godine*, I, Kreševo: Klepsidra, 2015.
- Kamberović, Husnija. *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*, Sarajevo: Institut "Ibn Sina", 2005.
- Kreševljaković, Hamdija i Kapidžić, Hamdija. *Vojno-geografski opis Bosne pred Dubički rat od 1785. godine*, Sarajevo: Naučno društvo BiH, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 5, 1957.
- Kristić, Augustin. *Građanski život Kreševa*, Sarajevo: Bosanska pošta, 1939.
- Lašvanin, Nikola. *Ljetopis*, Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2003.

- Nikić, dr. fra Andrija, *Povijesna zrnca*, Mostar: Franjevačka knjižnica i arhiv u Mostaru, 2000.
- Sućeska, dr. Avdo, *Istorija države i prava naroda SFRJ*, Sarajevo: Svjetlost, 1985.

Članci

- Badrov, Bonifac, “Fra Lovro Karaula”, u: *Biografije bosanskih franjeva- ca*, ur. Marko Karamatić, (2015): 667.
- Dumbović, Vladimir, “Značenje Kreševa u metalurškoj proizvodnji stare Bosne (Historijsko-geografski prikaz)”, Radovi sa simpozijuma “Rudarstvo i metalurgija BiH od prahistorije do početka XX vijeka”, (1999): 408.
- Glavina, Frano, “Kmetски odnosi na poluotoku Pelješcu u svjetlu jed- ne parnice iz 1741.”, *Arhivski vjesnik*, Vol. 21–22, No. 1, (1979): 404.
- Jukić, Milo, “Popis umrlih od kuge u župi Kreševo 1765. godine”, *Bos- na franciscana*, 25, (2006): 308, 313.
- Kruševac, Todor, “Bosanski agrar posle 1918. godine”, *Pregled*, br. 59, (1928): 295.
- Sućeska, Avdo, “Bune seljaka Muslimana u Bosni u 17. i 18. stoljeću”, u: *Zbornik radova*, knjiga 1, ur. Danica Milić, (1976): 200.
- Truhelka, dr. Ćiro, “Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni”, se- paratni otisak iz *Glasnika Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, (1915) 80, 85.

Neobjavljeni radovi

- Pinjuh, dr. Dijana, “Hercegovački sandžak u obnovi i izgradnji tvrđa- va u bosanskom ejaletu u 18. Stoljeću”, (izlaganje na Međunarodnom znanstvenom skupu “Fortifikacije i vojne komunikacije na tlu Bosne i Hercegovine od antike do 1918. godine”, Mostar, 7. i 8. lipnja 2024.).

Internetski izvori

- Popis pokojnih fratara (mjesto smrti Fojnica; ukupno 207; Fratri (boldirana slova) pokopani na Karausi (ukupno 43) (pristup ostvaren: 16. IV. 2025, <https://www.fojnica-samostan.com/novo/index.php/zupa-brestovsko/21-razno/210-popis-fratara-kojima-je-mjesto-smrti-upisano-fojnica-ukupno-207-fratara-fratri-boldirana-slova-pokopani-na-karausi-43>).

Summary

A Serf–master Contract of the Franciscan Monastery in Kreševo from 1781

The contract concluded between the Franciscan Monastery of Kreševo and the monastery serf Bono Kmetović represents, given the absence of other similar documents from that time, a valuable example of landowner–serf relations. In addition to the master–craftsman duties that Bono Kmetović was to perform according to current needs and at the direction of the serving guardian, the eight articles set out all other essential details: the annual wage, food for the serf and his family, provision of clothing and footwear, tax payments, management of land parcels, income in cases where the serf worked for a third party or state authorities, conditions for the potential construction of structures on the estate for his own needs, and finally, even the procedure for terminating the contract should either party become dissatisfied.

However, if we consider practical examples of landowner–serf relations from that period, many of which are presented in the scholarly literature, it becomes clear that landowners constantly and persistently sought to extract the greatest possible material benefit from their serfs. Therefore, this contract cannot serve as a model template for such relations in general.

In this case, the landowner is a Franciscan monastery, and the serf is not merely an agricultural laborer but also a skilled craftsman. Thus, the motivations cannot be the same as those of a bey or an agha. By settling a landless man on its property, the monastery sought, among other aims, to strengthen the Catholic population in its region through fair treatment, an objective in which a diligent craftsman could be of great help. By contrast, beys and aghas had no such motivations, for them the sole concern was maximizing income, regardless of whether their serfs were Catholic, Orthodox, or Muslim.

In this case, fairness, rooted in concern for the Catholic population, is reflected in certain privileges (reimbursement of expenses for the marriage of the serf's son, and a free burial place in the church) as well as in customary gifts for Christmas, Easter, Pentecost, and carnival time.

The contract was signed by all members of the monastery's discretorium and could not be annulled even by the will of the guardian alone, but only by majority vote of the discretors.

This indicates that in certain situations the vertical hierarchical chain of command was suspended in favor of a measure of democratic decision-making within the Franciscan community of a given monastery. The absence of certification by local authorities, unlike numerous monastery purchase contracts, all of which without exception were formally certified, suggests a degree of mistrust toward those authorities. We cannot know how the authorities would have reacted to the contract in the event of a breach by either party, nor whether it would have offered any real benefit to the injured party.

